

Реч по случай 4 май 2020 г.

Арнон Грюнберг

Не

Често се питам каква е ползата да отдаваме почит на жертвите на Втората световна война, каква е ползата от събития като днешното. Почитаме жертвите, защото така повелява традицията ли, или има и друга причина?

Миналата година, по време на лекция за творчеството на Марха Минко и войната (не знам дали войната преследва мен, или аз съм този, който я преследва), открих, че отдаването на почит на жертвите не бива да е просто ритуал, че то трябва да носи в себе си жаждата за знания. Ето защо клишетата са враг на всеки съдържателен ритуал по отдаване на почит. Осъзнах и друго: клишетото, че вече познаваме добре историята за войната и евреите, става все по-натрапчиво. Високомерно клише, което произтича от мисълта, че познанията ни са пълни, че можем да сложим черта на относително скорошното минало.

Да твърдим, че вече познаваме миналото, говори по-скоро за нежелание да го опознаем. А който не познава миналото си, е не толкова обречен да го повтаря, колкото е обречен да не знае кой е всъщност. Нищо не кара хората да копнеят така силно за непоклатима идентичност, колкото гризящото съмнение, че нямат идея кои са. И често непоклатимата тяхна идентичност и отказът им да се заиграят с нея са това, което ги кара да гледат на другия като на чужденец и абсолютен враг.

След лекцията за Минко към мен се приближи психотерапевт, който ми каза, че имаме нужда точно от ритуали и клишета, за да не се поболеем, докато отдаваме почит на жертвите; че трябва да държим миналото на разстояние, за да не ни смаже то с тежестта си. Сигурно е така, но ако не се поболеем от ХХ век поне мъничко, се опасявам, че не сме почели никого и не сме разбрали нищичко.

Да не се поболееш е симптом на отвръщането на очи, на отричането. Ако отричаме, че болестите на изминалия век – болестта на индустриализирания тоталитаризъм, на антисемитизма, превърнат в геноцид, на биологичния расизъм – са дълбоко вкоренени в културата ни, значи не знаем кои сме. И тъкмо тогава сме най-податливи на изкустителите, които идват и разправят кои сме и от кого следва да се боим. Отдаването на почит на жертвите на Втората световна война винаги е било начин да покажем не кои искаме да бъдем, а кои вярваме, че можем да станем. Смысленото отдаване на

почит е невъзможно без тревожното подозрение и основателния страх, че сме бъдещи извършители и помагачи.

Отдаването на почит на жертвите е следствие от заключението, че миналото е несвършено, от прозрението, че утробата, родила Третия райх, още е плодовита.

Цензурата и отритването не са отговор на тази плодовитост – те са резултат от това, че живеем в държава, чието правителство не ни диктува кои мисли са морални и кои – неморални. Това обаче не значи, че всяка граница трябва да бъде прекрочвана. След 1945 г. в културата ни постепенно се загнездиха определени табута, и с право; разчупването на табутата невинаги е равносилно на освобождение, понякога разрушаването на едно табу е просто крачка назад.

Отдаването на почит на жертвите винаги е и предупреждение.

Историята на оцелелите, на онези, които са се завърнали от концентрационните лагери, на евреи, роми, политически опоненти, сред които много комунисти и социалдемократи, са истории на изключенията. Повечето жертви са напуснали лагерите през комина. Майка ми е била изключение; нейните родители, моите баба и дядо – не.

Отдаването на почит на жертвите на Втората световна война значи и да говорим от името на мъртвите, а да говорим от името на мъртвите можем само ако дадем думата на свидетелите. Искам да дам думата на свидетел, който е бил много близо до смъртта – Филип Мюлер, словашки еврейин, член на зондеркомандото в Аушвиц-Биркенау.

Зондеркомандо отрядът се състоял предимно от евреи и бил натоварен със задачата да изнася труповете от газовите камери, да реже косите на труповете, да изважда златните зъби на труповете, да изгаря труповете. Повечето членове на отряда били убивани след няколко месеца. Последният такъв отряд в Аушвиц се разбунтувал през есента на 1944 г., в резултат на което почти всички негови членове били избити.

В спомените си Мюлер пише за няколко еврейски семейства, които се укривали при изключително мизерни условия в бункери близо до полското градче Сосновец. СС ги открило по плача на децата.

Отвели ги в Аушвиц. Жените и децата били накарани да се съблекат – обичайната процедура. С тази разлика че не ги обгазили, а ги застреляли, което вече е необичайно. Мюлер не обяснява защо. Може би не е имало достатъчно хора за цяла газова камера; Циклон Б не бивало да се пилее с лека ръка.

Освен всичко друго, машината за убийства на нацистите имала и икономическа страна: гигантско разграбване, при което убиването и разчистването на трупове се извършвало по възможно най-пестелив начин.

Изправили голите жени и децата им пред стената за екзекуции. Тук Мюлер пише за една жена, която държала своето дете в обятията си.

Междувременно Фос, палачът, ги обикаляше нервен, стиснал оръжието си, и търсеше най-подходящо място по детските телца, към което да насочи цевта. Когато обезверената майка усети това, тя започна да се извърта във всевъзможни посоки, за да скъта малкото си от околото на смъртоносното оръжие. Отчаяно се опитваше да закрие с ръце всяко местенце по тялото на детето си.

Изведнъж няколко изстрела разкъсаха тишината. Детето беше уцелено в гърдите.

Майката, доловила как кръвта на челото ѝ се стича по тялото ѝ, изгуби самообладание и запокити детето в лицето на убицеца, докато онзи насочваше оръжието си към нея.

Обершарфюрер Фос се смути и застина. Когато усети още топлата кръв по кожата си, той хвърли оръжието и започна да си бърше лицето.

Красноречив е фактът, че знаем името на обершарфюрера, но не и имената на жената и детето. И вероятно никога няма да ги узнаем.

Ако отдаването на почит на жертвите е и жажда за знания, тогава подробностите са важни, понеже знанията се състоят от подробности. Не можем да си позволим да заявяваме, че не желаем да слушаме онези подробности, които биха смутили съня ни.

Жената, която запокитила полумъртвото си дете в лицето на обершарфюрер Фос, е била предшествана от политически избори, от официални заповеди, от отзивчиви и не толкова отзивчиви помагачи, повечето от които не са стъпвали в концентрационен лагер и не са убивали човек.

Хубаво е да се осъзнае, че след края на войната не са били само германци онези, които са твърдели, че не са знаели какво става, че просто са следвали заповедите.

В статията си „Преследване, унищожение, литература“ литературоведът Самюел Дрезден споделя за случай, за който разказва най-напред писателят Ка Цетник (псевдоним на Йехил Де-Нур). Група жени и деца, роми, са захвърлени живи в яма в Аушвиц, понеже крематориумите били препълнени. На друг затворник, нидерландец, е заповядано да залее хората в ямата с керосин. Той отказва и сам е тласнат с ритници в пламъците. Нидерландското „Не! Не!“ още звучи в ушите на писателя, отбелязва Дрезден.

Майка ми пристигнала в Аушвиц през есента на 1944 г., малко след бунта на зондеркомандото, за който така и не разбрала. Самата тя твърдеше, че в Аушвиц била щастлива, защото имала надежда; изгубила я чак след освобождението, когато обхватът на трагедията проникнал в съзнанието ѝ.

Родена е през 1927 г. в Берлин; през 1939 г. отпътувала с родителите си от Хамбург за Куба с небезизвестния кораб „Сент Луис“. Уви, Куба затворила границите си, Америка затворила границите си, Канада затворила границите си и така майка ми и родителите ѝ слезли в Нидерландия.

Баща ми, роден през 1912 г., пак в Берлин, преживял войната, като се укривал на различни адреси. Често му се налагало да се представя за дезертирал войник от Вермахта, за да го подслонят някъде. Почти не приказвал и ако издадал нещичко, то било по невнимание, без да иска. Един от мъжете, които го скрили, след войната му рекъл: „Ако знаехме, че си евреин, никога нямаше да те пуснем в дома си.“

Той поддържаше контакт с едно ротердамско семейство, у което се беше укривал. Няколко пъти в годината ме водеше у тях. Това семейство си гледаше бели мишки в клетка.

Имаше и един продавач на херинга, който държеше сергия на един от централните булеварди в Амстердам. Въпреки че живеехме далеч от центъра, баща ми хващаше трамвай №25, за да се види с продавача на херинга, понеже се познаваха още от войната. Продавачът бил в съпротивата. Понякога придружавах баща си и въпреки че двамата явно споделяха спомени от войната, никога не говореха за нея, приказваха си само за херинга.

Ето как си представях Втората световна война като дете: бели мишки в клетка, продавач на херинга в центъра, щастие в Аушвиц. Не предполагах, че няколко десетилетия по-късно, вече колумнист в нидерландски вестник, ще получавам безсрамно антисемитски имейли. Мислех си, че табуто е прекалено силно. Бях наивен. Логично е, когато се говори за определена група от населението по начин, който напомня за най-мрачните времена от ХХ век, и това стане нормално, рано или късно по същия начин да се заговори отново и за евреите. От самото начало ми беше ясно: когато говорят за мароканците, говорят за мен.

„Не мога да разбера, не мога да понеса човек да бъде оценяван не по това, което е, а по групата, към която по една случайност принадлежи“, пише Примо Леви на германския си преводач през 60-те години на миналия век. Цитат, който би трябвало да повтаряме

ежеседмично, може би дори ежедневно, та било то и за да си припомним колко отровни могат да бъдат думите.

Онзи нидерландец в Аушвиц, който е бил заставен да залее живи жени и деца с керосин, е бил предшестван от думи, от речи на политици. Тъкмо в тези секуларизирани времена според мен членовете на парламента и министрите имат особена отговорност да дадат добър пример, да не позволят на думите да се превърнат в отрова, да не забравят, че държавата е необходимост, но може да бъде и потенциално зло, което да унищожи хора и групи от населението с престъпна лекота. Жената, която запокитила полумъртвото си дете в лицето на обершарфюрер Фос – тя ни предупреждава.

Нидерландецът, който извикал: „Не! Не!“, който отказал да залее живите жени и деца с керосин и заради това сам бил хвърлен в пламъците – той ни предупреждава.

Vertaald door Maria Encheva (Bulgaars)

Настоящият превод е осъществен с подкрепата на Het Nederlands Letterenfonds в рамките на международния проект „С преводи към едно по-добро общество“.